

ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ
Θ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001

ΤΟΜΟΣ Γ1
ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2005

ISBN: 960-87170-1-9

© Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών 2005

Επιμέλεια τόμου: Τασούλα Μαρκομιχελάκη

Διόρθωση: Τασούλα Μαρκομιχελάκη

Στοιχειοθεσία / Σελιδοποίηση: Σοφία Βλάχου

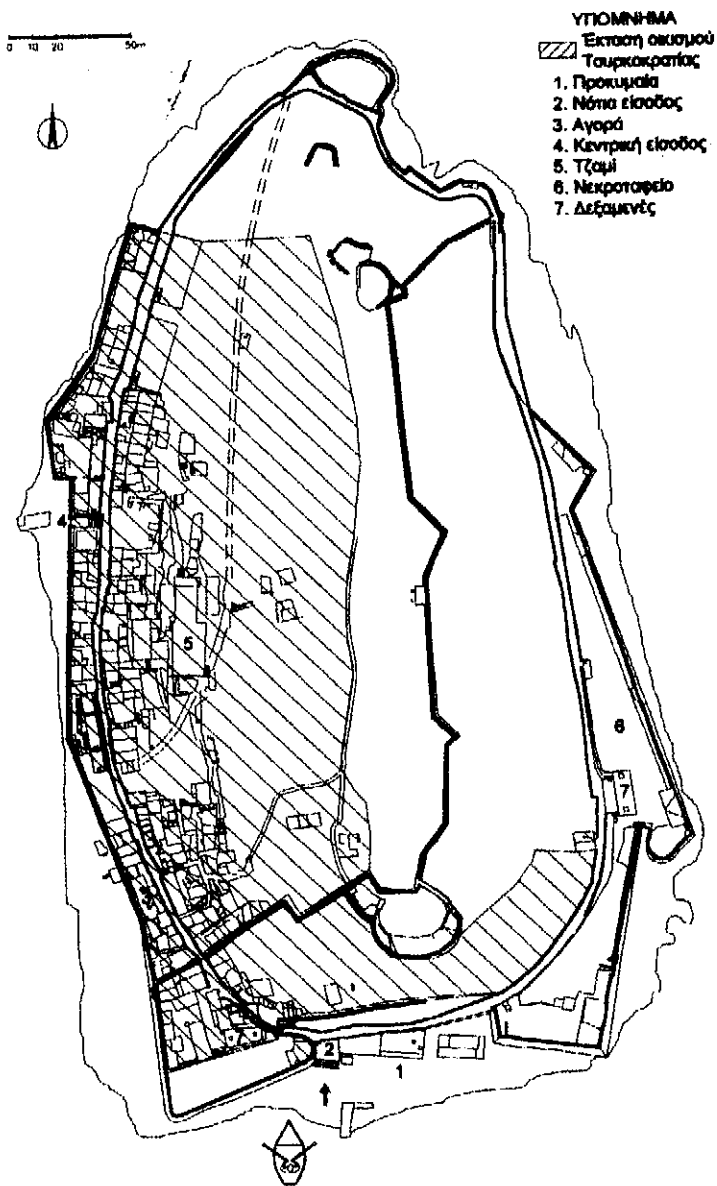
Γραμματεία: Ευαγγελία Βιολάκη και Σοφιανός Ουτατζής

Γενική επιμέλεια: Θεοχάρης Δετοράκης και Αλέξης Καλοκαιρινός

Εκτύπωση: ΤΥΠΟΚΡΕΤΑ ΑΒΕΕ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ ΑΓΓΕΛΙΚΗ: Τα μοναστήρια στην Κρήτη μετά την Οθωμανική κατάκτηση, 1647-1672.	9
ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΡΑ ΧΡΥΣΟΥΛΑ: Το Οθωμανικό αρχείο της Μονής των Καπουκίνων στα Χανιά.	23
ΚΑΡΑΝΤΖΙΚΟΥ ΕΛΕΝΗ: Αγοραπωλησίες ακινήτων στην πόλη του Χάνδακα (1670-1673).	33
ΤΖΕΔΑΚΗ-ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ ΛΕΝΑ: Οικογενειακά ονόματα Τουρκοκρητικών.	43
ΦΩΤΕΙΝΟΥ ΠΗΝΕΛΟΠΗ: Παρατηρήσεις για την οικονομική κατάσταση των κατοίκων του Χάνδακα σύμφωνα με κληρονομικά έγγραφα (1750-1760).	61
ΠΕΠΟΝΑΚΗΣ ΜΑΝΟΛΗΣ: Κούρσος και πειρατεία στις κρητικές θάλασσες στην περίοδο 1770-1792.	77
ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Η Κρήτη ως ιστορική πραγματικότητα στα βιβλία της Γεωγραφίας της περιόδου 1791-1889.	91
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ ΠΟΠΗ: Η Κρήτη στα κείμενα Γάλλων περιηγητών και συγγραφέων (τέλη 18ου - αρχές 20ού αι.).	105
ΜΟΣΧΟΒΗ ΓΕΩΡΓΙΑ: Ο οχυρωμένος οικισμός της νησίδας Σπιναλόγκας, 18ος-19ος αιώνας.	121
ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΤΩΝΗΣ: Δερβίσηδες και δερβίσικοι τεκέδες στην Κρήτη των αρχών του 19ου αιώνα: θρησκευτικές, κοινωνικές και οικονομικές λειτουργίες.	139
ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ ΑΝΤΩΝΙΑ: Νέα βιογραφικά στοιχεία για το μητροπολίτη Κρήτης Γεράσιμο Παρδάλη († 23/24 Ιουνίου 1821).	151
ΤΡΟΥΛΗΣ ΜΙΧΑΛΗΣ: Κτηματολόγιο της Ι. Μονής Αρκαδίου του 1856.	165

Εικ. 6: Ο οικισμός κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.
Σχεδίαση χάρτη: Στ. Καμάλης.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ

**ΔΕΡΒΙΣΗΔΕΣ ΚΑΙ ΔΕΡΒΙΣΙΚΟΙ ΤΕΚΕΔΕΣ
ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ:
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ
ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ***

Τα θρησκευτικά και τα συνδεδεμένα με τη θρησκεία μουσουλμανικά ιδρύματα που υπήρχαν στις πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν δήλωναν απλώς ποια ήταν η κυρίαρχη θρησκεία του κράτους. Κάλυπταν ουσιαστικές θρησκευτικές ανάγκες και αποτελούσαν κέντρα ισλαμικού πολιτισμού, που τόνωναν την πίστη και το φρόνημα του μουσουλμανικού πληθυσμού μιας περιοχής. Μια σημαντική κατηγορία τέτοιων ιδρυμάτων ήταν οι τεκέδες των δερβίσηδων.

Οι δερβίσηδες αντιπροσωπεύουν τον μυστικιστικό κλάδο του ισλάμ, τον σουφισμό. Η ιστορία του σουφισμού είναι ένα ζήτημα που ξεπερνά τα όρια της παρούσας εργασίας.¹ Αρκεί εδώ να επιστημονούμε πως οι δερβίσηδες πρεσβεύουν ένα ισλάμ το οποίο είναι πιο βιωματικό από το ισλάμ των σουνιτών λογίων, με αποτέλεσμα να είναι πιο ελκυστικό για τον πιστό.² Απώτατη επιδίωξη των δερβίσηδων είναι η πλήρης παράδοση του εγώ στο θείο και γι' αυτό τον λόγο χρησιμοποιούν τεχνικές,

* Ευχαριστώ τον συνάδελφο κ. Ηλία Κολοβό για τις ουσιαστικές παρατηρήσεις του επί του κεμένου μου.

¹ Για τον σουφισμό βλ. τα λήμματα «Tarika» και «Tasawwuf» στο *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, τ. 10, Λάιντεν, 2000, 243-257 και 313-340.

² Πρέπει να τονιστεί πως τα όρια ανάμεσα στο σουνιτικό ισλάμ των θεολόγων και τον σουφισμό δεν είναι πάντα σαφή. Είναι πολλά τα παραδείγματα οθωμανών θρησκευτικών λογίων (ουλεμά) που είχαν δεσμούς με τάγματα δερβίσηδων (βλ., για παράδειγμα, Β. Yediyildiz, *Institution du waqf au XVIIIe siècle en Turquie – étude socio-historique*, Αγκυρα, 1985, 284-290 και ιδίως υποσημ. 1 της σελ. 285).

ασκήσεις και τελετές που τους επιτρέπουν να παραμερίσουν τον εαυτό τους και όλα τα ένστικτα που προέρχονται από αυτόν. Σε αντίθεση με το ισλάμ των νομομαθών, πιστεύουν πως η ουσιαστική προσέγγιση του θείου είναι σημαντικότερη από τη συνεπή τήρηση ενός αυστηρού ηθικού και νομικού κώδικα. Οι δερβίσηδες είναι οργανωμένοι σε τάγματα, δηλ. σε οργανώσεις με κοινές θεολογικές και λατρευτικές αντιλήψεις, και ζουν σε τεκέδες αντίστοιχους με τις χριστιανικές μονές. Αυτός ο τρόπος οργάνωσης και το γεγονός πως τα τάγματα και οι τεκέδες ήταν ανοιχτοί στους πιστούς καθιστούσαν τους δερβίσηδες της οθωμανικής περιόδου παράγοντα όχι απλώς με κοινωνική επιρροή, αλλά με συνεκτικό ρόλο στο κοινωνικό πεδίο.³ Οι ιδρυτές των δερβίσιων ταγμάτων και των διαφόρων τεκέδων, καθώς και άλλες σεβάσμιες προσωπικότητες, τιμούνται ως άγιοι από τους δερβίσηδες, προσφέροντας στους πιστούς εκείνο που λείπει από το ισλάμ των λογίων: πρόσωπα που γεφυρώνουν το χάσμα μεταξύ ανθρώπινου και θείου και τα οποία ο κοινός μουσουλμάνος μπορεί να νιώσει πως είναι πιο κοντινά από τον απρόσωπο Θεό. Οι σουνίτες θεολόγοι δέχτηκαν με δισταγμό αυτούς τους αγίους απλώς και μόνο ως διαμεσολαβητές ανάμεσα στον άνθρωπο και τον Θεό, αλλά στην καθημερινή ζωή οι πιστοί τους απέδιδαν θαυματουργές και άλλες οιονεί θείες ιδιότητες. Η απήχηση των δερβίσιων ταγμάτων οφείλεται σε σημαντικό βαθμό στην ύπαρξη αυτών των αγίων.⁴

Ο δερβισισμός δεν είναι ενιαίο φαινόμενο. Κάθε δερβίσιον τάγμα είχε τον ιδρυτή-άγιο του, ενώ συχνά κάποιος δερβίσης ενός τάγματος δημιουργούσε δικό του παρακλάδι, που έπαιρνε το όνομά του. Αυτά τα παρακλάδια παρέμεναν πιστά στο δόγμα του μείζονος τάγματος, αλλά οι

³ Υπενθυμίζουμε πως το ισλάμ στερείται κλήρου με εκκλησιαστική μορφή οργάνωσης. Οι ουλεμά, οι οποίοι στελέχωναν κατά την οθωμανική περίοδο τα τζαμιά, τη δικαιοσύνη και την εκπαίδευση, είναι νημομαθείς λόγιοι και όχι ιερείς. Για την κοινωνική διάσταση των ταγμάτων, βλ. τα σχόλια του συγγραφέα στις αναμνήσεις ενός δερβίση σχετικά με την οικοδόμηση ενός τεκέ στο Ερζιντζάν τη δεκαετία του 1860 στο C. V. Findley, «Social Dimensions of Dervish Life as Seen in the Memoirs of Aşçı Dede İbrahim Halil» στο *The Dervish Lodge. Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, επιμ. R. Lifchez, Μπέρκλεϊ-Οξφόρδη, 1992, 175-186.

⁴ Για την αγιολατρία με ιδιαίτερη αναφορά στην Κρήτη, βλ. Π. Χιδίρογλου, «Αγιολατρία και μοναχική ζωή των Τούρκων εν Κρήτη», *Κρητικά Χρονικά* 22 (1970), 211-235. Βλ. επίσης Μ. Β. Tanman, «Settings for the Veneration of Saints» στο *The Dervish Lodge*, ό.π., 130-135.

αντιλήψεις τους προσδιορίζονταν περαιτέρω από τις αρχές που είχε θέσει ο ενδιάμεσος άγιος. Οι θρησκευτικές απόψεις των δερβίσιων ταγμάτων κάλυπταν μεγάλο εύρος και εκτεινόταν από την ακραία αίρεση ως την πουριτανική ορθοδοξία.

Ένα από τα δερβίσινα τάγματα είναι και το τάγμα των χαλβετί.⁵ Οι χαλβετί ασπάζονταν κάποιες αντιλήψεις που θεωρούνταν αιρετικές από τους σουνίτες λόγιους, αλλά σχετικά γρήγορα προσέγγισαν την ορθοδοξία και παράλληλα την οθωμανική κεντρική εξουσία. Κάποια στοιχεία της ιδεολογίας και της πρακτικής τους, όπως η περιοδική ασκητεία, η σιωπή, η υπακοή και η τάξη διευκόλυναν αυτή την προσέγγιση. Έχει υποστηριχθεί μάλιστα πως κλάδοι των χαλβετί έπαιζαν ενεργό ρόλο στην ενίσχυση του ισλάμ και της καθεστηκίας τάξης στις ευρωπαϊκές κτήσεις του οθωμανικού κράτους, ιδίως τον 18ο και 19ο αιώνα, περίοδο κατά την οποία απειλούνταν σοβαρά η εδαφική ακεραιότητα της αυτοκρατορίας λόγω των βλέψεων ευρωπαϊκών κρατών και των εθνικών κινημάτων των χριστιανικών πληθυσμών.⁶ Από την άλλη, χαρακτηριστικό των χαλβετί ήταν η μεγάλη διακλάδωση, που είχε ως αποτέλεσμα να συνυπάρχουν στις οθωμανικές επαρχίες πιο αιρετικές με πιο ορθόδοξες μορφές του τάγματος.

Είναι γνωστό από τον Εβλιγιά Τσελεμπή, που βρέθηκε στην Κρήτη από το 1668 έως το 1670, πως δερβίσηδες χαλβετί εγκαταστάθηκαν στο Ηράκλειο αμέσως μετά την οθωμανική κατάκτηση της πόλης. Σύμφωνα με τον οθωμανό περιηγητή του 17ου αιώνα, οι δερβίσηδες έδρευαν γύρω από το τζαμί του δεφερδάρη Ιμπραήμ Πασά.⁷ Ο Εβλιγιά αναφέρει

⁵ Ο ιδρυτής του τάγματος Ουμάρ αλ-Χαλβατί έζησε στο Αζερμπαϊτζάν στο β' μισό του 14ου αιώνα, αλλά το τάγμα συγκροτήθηκε ουσιαστικά γύρω στα μέσα του 15ου αιώνα. Για τους χαλβετί, βλ. N. Clayer, *Mystiques, état et société. Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVIe siècle à nos jours*, Λάιντεν-Νέα Υόρκη-Κολωνία, 1994, όπου παρατίθεται και η προγενέστερη βιβλιογραφία. Βλ. επίσης το λήμμα «Khalwatiyya» στο *The Encyclopaedia of Islam. New Edition*, τ. 4, Λάιντεν, 1978, 991-993.

⁶ N. Clayer, «Des agents du pouvoir ottoman dans les Balkans: les Halvetis», *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée* 66 (1992/4), 21-29.

⁷ Clayer, *Mystiques ...*, ό.π., 162. Βλ. Εβλιγιά Τσελεμπή, *Οδοιπορικό στην Ελλάδα (1668-1671). Πελοπόννησος, Νησιά Ιονίου, Κρήτη, Νησιά Αιγαίου*, εισαγ.-μτφρ.-σημ. Δ. Λούπης, Αθήνα, 1994, 201. Ο Εβλιγιά Τσελεμπή αναφέρει πως το τζαμί «έχει όμως λίγους πιστούς, γιατί βρίσκεται στην άκρη της πόλης μέσα στις καλλιέργειες». Αναφέρεται επίσης πως «ο τεκές του Ρετζέπ Αγά, του οικονόμου του Μ. Βεζίρη, ανήκει

πως στο Ηράκλειο ιδρύθηκε και ένας τεκές χαλβετί του αιρετικών αντιλήψεων κλάδου γκιουλσενί (Gülşeniyge), καθώς επίσης πως υπήρχε και ο τεκές του σείχη Εσεντουντίν (Şeyh Esedüddin tekkesi) του πιο ορθόδοξου κλάδου ουσακί (uşşakiyye) δίπλα στο τζαμί του Ανκεμπούτ Αχμέτ Πασά.⁸ Η προσάρτηση τεκέδων στα τζαμιά υψηλόβαθμων κρατικών αξιωματούχων επιβεβαιώνει βεβαίως την απήχηση που είχαν οι χαλβετί στους κύκλους της νέας εξουσίας και τους δεσμούς τους μαζί της. Η τύχη των τεκέδων των γκιουλσενί και ουσακί είναι άγνωστη στους μεταγενέστερους αιώνες.⁹

Μεταξύ των βακουφικών κωδίκων που φυλάσσονται στη Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη του Ηρακλείου σώζονται και κώδικες που αφορούν αφιερώσεις πιστών σε τεκέδες του τάγματος των χαλβετί. Ένας από αυτούς τους τεκέδες ήταν ο τεκές του Ελχάτζ Αχμέτ Μπαμπά, ο οποίος βρισκόταν εντός των τειχών, στη συνοικία του Βεζίρη (Vezir mahallesi), δηλ. στην περιοχή του ναού του Αγίου Τίτου. Ο τεκές δεν φαίνεται να ταυτίζεται με κάποιον από αυτούς που αναφέρει ο Εβλιγιά Τσελεμπή, ενώ ο Αχμέτ Μπαμπά πρέπει να έζησε στην Κρήτη, αφού μία από τις σαζόμενες πράξεις μαρτυρά πως ο τάφος του βρισκόταν στο Ηράκλειο.¹⁰

Οι τέσσερις πράξεις που θα αναλυθούν εδώ, παρέχουν ενδείξεις για τον κοινωνικό, οικονομικό και θρησκευτικό ρόλο των δερβίσιων τεκέδων και δείχνουν πως αποτελούσαν πόλους γύρω από τους οποίους συσπειρώνονταν όχι μόνο η θρησκευτικότητα της μουσουλμανικής κοινότητας, αλλά και εισοδήματα προερχόμενα από περιουσιακά στοιχεία των πιστών.¹¹

στο τάγμα των Χαλβετιδών» (ό.π., 208). Ο ίδιος τεκές αναφέρεται και ως μεστζίντ (μικρό τέμενος) (ό.π., 205).

⁸ Claye, *Mystiques* ..., ό.π., 171, 175 και υποσημ. 117. Εβλιγιά Τσελεμπή, ό.π., 208.

⁹ Claye, *Mystiques* ..., ό.π., 263-264.

¹⁰ Σύμφωνα με την απογραφή του 1881, υπήρχαν δεκαεπτά τεκέδες στο Ηράκλειο. Μεταξύ αυτών αναφέρονται οι τεκέδες «Μπεχή Ορτουλή Αχμέτ Μπαμπά» και «Αχμέτ Κορακάκη», χωρίς όμως να δίνονται περισσότερες πληροφορίες (όπως σε ποιο τάγμα ανήκαν ή πό βρισκόταν) που θα επέτρεπαν ενδεχόμενη ταύτιση με τον τεκέ του Ελχάτζ Αχμέτ Μπαμπά (Ν. Σταυράκης, *Στατιστική του Πληθυσμού της Κρήτης* ..., Αθήνα, 1890, 205 και πίνακας 19).

¹¹ Για την περιουσία και τις οικονομικές δραστηριότητες μεκτασιδίων τεκέδων, βλ. S. Faroqi, *Agricultural Activities in a Bektashi Center: the Tekke of Kizil Deli 1750-1830*, *Südost-Forschungen* 35 (1976), 69-96.

Κεντρικό ρόλο στην εξασφάλιση των εσόδων που κάλυπταν τις λειτουργικές δαπάνες του τεκέ και υποστήριζαν τους ενοίκους του προεξάρχοντος του σείχη –του ηγουμένου, θα λέγαμε, του τεκέ– έπαιξε ο θεσμός του βακουφιού. Με δυο λόγια, ένας ιδιώτης αποσύρει κάποιο στοιχείο από την ιδιωτική του περιουσία και το αφιερώνει σε ένα ιερό ίδρυμα ή στην εξυπηρέτηση κάποιου φιλανθρωπικού σκοπού. Η δωρεά διέπεται από ορισμένους κανόνες που θέτει ο ισλαμικός νόμος, και επικυρώνεται με την έκδοση δωρητήριου εγγράφου (βακφιγιέ).¹² Πέρα από τη θρησκευτική πτυχή που συνίσταται σε μια αγαθοεργό πράξη, η οποία ικανοποιεί το θέλημα του Θεού και συμφωνεί με τα κελεύσματα του προφήτη Μωάμεθ,¹³ η αφιέρωση περιουσιακών στοιχείων, τα οποία γεννούν εισόδημα και παράγουν προϊόντα, έχει μια σαφή οικονομική πλευρά. Αφενός, καθιστώντας κάποιος βακουφι ένα περιουσιακό του στοιχείο, το εξασφαλίζει στο διηνεκές από τον κίνδυνο να δημευτεί από το κράτος, αφού οι βακουφικές περιουσίες είναι θεωρητικά τουλάχιστον αναπαλλοτρίωτες· αφετέρου, τοποθετώντας τον εαυτό του και, μετά τον θάνατο του, μέλη της οικογένειάς του ως κληρονομικούς διαχειριστές (μουτεβελήδες) του βακουφιού, διατηρεί, βάσει των όρων της δωρεάς και εφόσον το περιουσιακό στοιχείο παράγει επαρκές εισόδημα, μια συχνά αξιόλογη πρόσοδο παρά την απώλεια της πλήρους κυριότητας. Με αυτόν τον τρόπο, καρπωτής των ωφελημάτων του βακουφιού ήταν όχι μόνο το ίδρυμα στο οποίο γινόταν η δωρεά ή οι έχοντες ανάγκη, αλλά και η οικογένεια του δωρητή. Έχει υπολογιστεί πως τα τρία τέταρτα των βακουφίων του 18ου αιώνα ήταν αυτού του τύπου.¹⁴

Οι πρώτες δύο πράξεις αφορούν την αφιέρωση 1210 ελαιόδεντρων στην περιοχή του χωριού Μοχός. Την αφιέρωση έκανε στις 20 Σεπτεμβρίου 1811 ο δερβίσης Μοχοζαντέ Μεχμέτ Αγά, γιος του Ιμπραήμ Αγά, ο οποίος ήταν μέλος του τεκέ του Αχμέτ Μπαμπά.¹⁵ Όπως ήταν αναμενόμενο, στη σύνταξη της πράξης παρίστατο και ο σείχης του τεκέ Ιζζε-

¹² Η βιβλιογραφία για τον θεσμό του βακουφιού είναι πλουσιότατη. Για μια εισαγωγή, βλ. J. R. Barnes, *An Introduction to Religious Foundations in the Ottoman Empire*, Λάιντεν-Νέα Υόρκη-Κοπεγχάγη-Κολωνία, 1986 και Yediıldız, ό.π.

¹³ Παρ' ότι ο θεσμός του βακουφιού δεν αναφέρεται πουθενά στο κοράνι, η ισλαμική παράδοση τον συνδέει με τον Προφήτη (Barnes, ό.π., 10-11).

¹⁴ Yediıldız, ό.π., 16-19. Βλ. και τις σχετικές παρατηρήσεις του Barnes, ό.π., 42-44.

¹⁵ Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, βακουφικός κώδικας Ε 166, σ. 1-2.

τί Αχμέτ Μπαμπά Εφέντη, γιος του σείχη Χουσεΐν Μπαμπά.¹⁶ Ο Μεχμέτ, που, όπως θα δούμε, έπαιξε ρόλο και σε μια άλλη αφιέρωση τρεις μήνες αργότερα, καθόρισε πως θα δίνονταν κάθε χρόνο για το άναμμα των καντηλιών του τεκέ καθ' όλη τη νύχτα και ως το πρωί 102 οκάδες ελαιόλαδο από τα δέντρα που αφιέρωσε και τα οποία βρίσκονταν σε τρεις διαφορετικούς ελαιώνες στο ίδιο χωριό.¹⁷ Κατέστησε μάλιστα σαφές πως ένα καντήλι θα έπρεπε να παραμένει αναμμένο στα πόδια του τάφου του Ελχάτζ Αχμέτ Μπαμπά.¹⁸ Όρισε επίσης πως 12 γρόσια από το ενοίκιο 420 ριζών αφιερώνονταν για την αγορά μελιού προκειμένου να παρασκευάζεται το σερμπέτι που καταναλωνόταν κατά την τελετή εορτασμού των γενεθλίων του Προφήτη Μωάμεθ στον τεκέ.¹⁹ Στην πράξη αναφερόταν πως οι δωρεές γίνονταν υπέρ των ψυχών των προφητών, των μεγάλων σείχηδων, του Αχμέτ Μπαμπά, των συγγενών και οικείων του αφιερωτή, αλλά και όλων των μουσουλμάνων, ανδρών και γυναικών.

Βάσει των όρων της δωρεάς, η ωφέλεια του τεκέ εξαντλείται ουσιαστικά στα προαναφερθέντα ευεργετήματα. Στη συνέχεια του εγγράφου, ο δωρητής φροντίζει, κατά τα ειωθότα και τις επιταγές του νόμου, να ρυθμίσει νομικές και οικονομικές παραμέτρους που αφορούσαν τον ίδιο

¹⁶ Κατά τον 19ο αιώνα ήταν σύνηθες η ηγεσία των τεκέδων να περνά κληρονομικά από πατέρα σε γιο. Βλ. H. J. Kissling, «The Sociological and Educational Role of the Dervish Orders in the Ottoman Empire» στο *Studies in Islamic Cultural History*, επιμ. G. E. von Grunebaum με τη συμμετοχή του W. Caskel, Μένασα, 1954, 29.

¹⁷ Σύμφωνα με την Γ. Τριανταφυλλίδου-Baladié, *Το Εμπόριο και η Οικονομία της Κρήτης (1669-1795)*, Ηράκλειο, 1988, 284, σημ. 33, «ένα ελαιόδενδρο απέδιδε τον χρόνο 1 μιστάτο λαδιού περίπου». 1 μιστάτο ελαιόλαδου ισοδυναμούσε με 10 οκάδες (M. Greene, *A Shared World. Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Πρίνστον, 2000, 122, υποσημ. 53). Αν θεωρήσουμε πως τόσο λάδι απέδιδαν κατά μέσο όρο και τα δέντρα του Μεχμέτ Αγά, παραχώρησε στον τεκέ λιγότερο από 1% της ετήσιας παραγωγής τους.

¹⁸ Τα μανσωλεία ή οι τάφοι του αγίου του τάγματος και των διαδόχων του ή του ιδρυτή του τεκέ και των σείχηδων του ήταν ένα από τα βασικά μέρη των περισσοτέρων τεκέδων και κέντρα λατρείας. Βλ. Tanman, *ό.π.*, 135-167.

¹⁹ Τα γενέθλια του Προφήτη γιορτάζονται το βράδυ της 12ης Ρεμπιουλεββέλ. Κατά την οθωμανική περίοδο, διαβαζόταν ποίημα σχετικά με τη γέννησή του (το πιο δημοφιλές ήταν του ιμάμη του Βαγιαζίτ Α' Σουλειμάν Τσελεμπί), γινόταν προσευχή και μοιραζόταν σερμπέτι και ζάχαρη. Η επέτειος γιορταζόταν με ιδιαίτερη λαμπρότητα και τελετουργικό στην Κωνσταντινούπολη (M. Z. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, τ. 3, Κωνσταντινούπολη, 1956, λ. «Mevlid Alayı», «Mevlidhan» και «Mevlid-in-Nebi»).

και την οικογένειά του. Συγκεκριμένα ορίζει πως, όσο ζει, θα παραμείνει ο ίδιος μουτεβελής και θα καρπώνεται το περίσσειμα της παραγωγής για τις δικές του ανάγκες διατηρώντας μάλιστα το δικαίωμα να μεταβάλει τους όρους της αφιέρωσης. Μετά τον θάνατο του, θα τον διαδεχόταν στο αξίωμα του διαχειριστή η σύζυγός του. Μετά και τον δικό της θάνατο, διαχειριστής θα γινόταν το μεγαλύτερο σε ηλικία και συνεπότερο από τα παιδιά του και αν, «Θεός φυλάξου» όπως σημειώνεται, εξέλειπε η γενιά του, διαχειριστής θα γινόταν ο μεγαλύτερος και πιο εχέφρων από τους συγγενείς του. Αν εξέλειπαν και εκείνοι, τότε η διαχείριση του βακουφιού θα περνούσε στα χέρια του εκάστοτε σείχη του τεκέ, εκτός κι αν κάποιος από τους προηγούμενους διαχειριστές παραμελούσε τις υποχρεώσεις του προς τον τεκέ, οπότε ο έλεγχος μεταβιβαζόταν αμέσως στον εκάστοτε σείχη. Τα πλέον των οφειλομένων έσοδα θα τα καρπωνόταν ο εκάστοτε διαχειριστής για τις ανάγκες του και όχι ο τεκές (ακόμα και στην περίπτωση που μουτεβελής γινόταν ο σείχης του τεκέ).²⁰ Όσο υπήρχαν απευθείας απόγονοι του δωρητή και, αν αυτοί εξέλειπαν, άλλοι συγγενείς, το εισόδημα θα μοιραζόταν εξίσου σε όλους. Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς πως στο έγγραφο διασφαλίζεται μια σχετικά ισότιμη θέση στις γυναίκες: στο σωτηριολογικό επίπεδο, μνημονεύονται ρητά οι νεκρές μουσουλμάνες, ενώ στο οικονομικό, η σύζυγος δεν προσπερνιέται στη σειρά των μουτεβελήδων και τα θήλεα μέλη της οικογένειας δικαιούνται μερίδιο των εσόδων. Παρ' ότι το ισλαμικό κληρονομικό δίκαιο προβλέπει μερίδια για τις γυναίκες συγγενείς του νεκρού (και από αυτή την άποψη δεν ήταν αξιοπερίεργο ούτε νεωτερικό το να περιλαμβάνονται μεταξύ των δικαιούχων του βακουφιού), ο δωρητής είχε το δικαίωμα να καθορίσει ελεύθερα τη σειρά των μουτεβελήδων και δικαιούχων, παρακάμπτοντας τις γυναίκες, αν το επιθυμούσε.²¹

²⁰ Η παραχώρηση της διαχείρισης στον σείχη και όχι στον τεκέ εξηγείται από το ότι γενικά το ισλάμ δεν αναγνωρίζει τους τεκέδες ή άλλες συλλογικές μορφές οργάνωσης ως νομικά πρόσωπα (βλ. J. Schacht, *An Introduction to Islamic Law*, Οξφόρδη, 1964, 125, 155-157· Barnes, *ό.π.*, 15-16). Ωστόσο, ο δωρητής ορίζει ρητά πως τα έσοδα θα τα χρησιμοποιούσε ο σείχης για τις δικές του ανάγκες (acarar ve revgan-ı zeyti tekyye ba'deleda kusur galleyi bitamamihi kendi umuruna sarf u harc eyleye ...). Το ζήτημα εδώ είναι αν αυτή η διατύπωση είναι στερεότυπη ή όχι.

²¹ Σε αυτό οφειλόταν η αντίθεση λογίων του πρώιμου ισλάμ, και κυρίως του Αμπού Χανίφα, στον θεσμό του βακουφιού (Barnes, *ό.π.*, 12). Ο B. Doumani, «Waqf, transmission de propriété et genre: les dotations familiales dans la Grande Syrie entre 1800

Επτά χρόνια αργότερα, το 1818, ο αφιερωτής επανήλθε και μετέβαλε κάποιους από τους όρους της δωρεάς.²² Οι μεταβολές αφορούσαν οικονομικά ζητήματα. Καθορίστηκε κυρίως πως τα παιδιά (και αν αυτά εξέλειπαν, οι συγγενείς) του αφιερωτή δεν θα απολάμβαναν εξ αδιαίρετου τα ωφελήματά του βακουφιού, αλλά θα λάμβαναν συγκεκριμένα μερίδια τα οποία θα μπορούσαν να μεταβιβάσουν με άδεια του εκάστοτε μουτεβελή. Φαίνεται πως για κάποιο λόγο, ενδεχομένως ενδοοικογενειακές προστριβές, ο δωρητής πείστηκε πως ήταν καλύτερα ο κάθε δικαιούχος να έχει το δικό του διακριτό μερίδιο. Αυτή ακριβώς η κατάτμηση σε μεταβιβάσιμα μερίδια αποτελεί περαιτέρω έκφραση της υπερίσχυσης της οικονομικής πτυχής του βακουφιού έναντι της φιланθρωπικής-σωτηριολογικής φύσης του. Δινόταν ακόμα η άδεια στον σείχη του τεκέ να πουλήσει τμήματα του βακουφιού με την άδεια του ιεροδικείου, αν απαιτούνταν χρήματα για εκτεταμένες επισκευές του τεκέ ή αν χρειαζόταν να ανοικοδομηθεί. Και αυτός ο όρος ήταν εξαιρετικά σημαντικός από οικονομική άποψη, καθώς ένα συνηθισμένο πρόβλημα των βακουφίων ήταν πως δεν είχαν τη ρευστότητα που απαιτούνταν για τη συντήρηση των περιουσιακών τους στοιχείων. Ο δωρητής θέτει εδώ έναν ευέλικτο όρο, που διευκολύνει σημαντικά τους δερβίσηδες στην εξεύρεση χρημάτων σε περίπτωση σοβαρών ζημιών ή κατάρρευσης του τεκέ.²³

et 1860», *Chronos* 4 (2001), 129-185 δείχνει πως δεν ήταν αυτονόητο πως οι γυναίκες θα περιλαμβάνονταν μεταξύ των δικαιούχων του βακουφιού. Σε αυτό το πολύ ενδιαφέρον άρθρο, ο συγγραφέας προσεγγίζει την αφιέρωση βακουφίων ως μια «στρατηγική μεταβίβασης περιουσιακών στοιχείων».

²² Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, βακουφικός κώδικας E 166, σ. 2. καταχώριση 1.

²³ Η διατύπωση του εγγράφου έχει ως εξής: «tekke-i mezkûr hedim yahûd külliyyen ta'mire muhtac olmadıkça mal(?) fûruht eylemeye ve külliyyen ta'mire muhtac olduđu suretde kifaye mikdarı emlak izn-i şer'le ye icare-i [γράφεται icare] muaccele ile fûruht ve sarf eyleye». Η εκτίμησή μου είναι πως ο προερχόμενος από τον θεσμό του «διπλού ενοικίου» (βλ. παρακάτω) όρος «icare-i muaccele», που δηλώνει την υψηλή προκαταβολή που πληρώνεται κατά την έναρξη της ενοικίασης, χρησιμοποιείται εδώ για να ικανοποιηθούν απαιτήσεις του νόμου σχετικά με τη δυνατότητα μεταβίβασης περιουσιακών στοιχείων του βακουφιού. Παραπάνω στο ίδιο έγγραφο η μεταβίβαση μερίδων μεταξύ των κληρονόμων του δωρητή περιγράφεται ως «icare-i muaccele siyle âhara ferağ» και όχι ως «fûruht».

Η δεύτερη δωρεά έγινε λίγους μήνες μετά την πρώτη, στις 13 Δεκεμβρίου 1811, παρόντος και πάλι του σείχη Ιζετί Αχμέτ Μπαμπά.²⁴ Η δωρήτρια Ζεϊνέπ, κόρη του Μουσταφά, αφιέρωσε ένα χωράφι με 56 ελαιόδεντρα στις Γούβες. Συγκεκριμένα, αφιέρωνε 12 οκάδες λάδι ετησίως για να ανάβει καντήλι που έβαλε στον τεκέ για τη μετά θάνατο ζωή.²⁵ Προσδιόριζε πως μέχρι τον θάνατό της, διαχειρίστρια του βακουφιού θα παρέμενε η ίδια, ενώ μετά τον θάνατό της θα τη διαδεχόταν στο αξίωμα του μουτεβελή ο εκάστοτε σείχης του τεκέ, ο οποίος θα κρατούσε και το περίσσευμα από το παραγόμενο εισόδημα. Το ενδιαφέρον είναι πως η πράξη της δωρεάς συντάχθηκε στο σπίτι του Μοχοζαντέ Μεχμέτ Αγά, που είναι ο δερβίσης ο οποίος προέβη στην προηγούμενη δωρεά. Μπορούμε επομένως να εικάσουμε πως ο συγκεκριμένος δερβίσης ήταν ένα δραστήριο μέλος του τάγματος, που προσέλκυε δωρεές από πιστούς που επιθυμούσαν να σώσουν την ψυχή τους, καθώς ήταν πιθανώς μια φυσιογνωμία με κύρος στην τοπική κοινωνία.

Η τρίτη δωρεά έγινε στις 25 Νοεμβρίου 1817 από τον ίδιο τον σείχη Ιζετί Αχμέτ Μπαμπά, ο οποίος αφιέρωσε στο μαυσωλείο (τουρμπέ) του Χουσεϊν Μπαμπά, δηλ. του πατέρα του, ένα διώροφο σπίτι που βρισκόταν στη συνοικία του Δεφτερδάρη (Defterdar mahallesi [περιοχή Αγίου Μάρκου]).²⁶ Σύμφωνα με τους όρους της δωρεάς, από το ενοίκιο του σπιτιού θα έπρεπε να ανάβεται ένα καντήλι στο προσκέφαλο του τάφου του αδελφού του, που ήταν θαμμένος έξω από το μαυσωλείο του πατέρα τους, καθώς και να προσφέρεται κολλυβόζουμο στους φτωχούς το βράδυ της γιορτής του «γιεβμ-ι ασουρέ».²⁷ Ο σείχης όρισε διαχειρίστρια του

²⁴ Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, βακουφικός κώδικας E 166, σ. 4. Η ίδια καταχώριση υπάρχει και στον κώδικα E 176, σ.1, καταχώριση 1 πολύ πιο κακογραμμένη.

²⁵ Θεωρώντας πως ένα ελαιόδεντρο απέδιδε περίπου ένα μιστάτο λαδιού ετησίως (βλ. υποσημ. 17), η Ζεϊνέπ πρέπει να πρόσφερε στον τεκέ το 2,14% της ετήσιας παραγωγής των ελαιόδεντρών της.

²⁶ Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη Ηρακλείου, βακουφικός κώδικας E 166, σ. 6. Η ίδια καταχώριση υπάρχει και στον κώδικα E 176, σ. 1, καταχώριση 2 πολύ πιο κακογραμμένη.

²⁷ Η μέρα της ασουρά (10 Μουχαρρέμ) αποτελούσε αρχικά προαιρετική νηστεία με εβραϊκή προέλευση· γι'αυτό τηρούνταν από δύση του ήλιου ως την επόμενη δύση κατά τα εβραϊκά ήθη και όχι στη διάρκεια της ημέρας κατά τα μουσουλμανικά (*The Encyclopaedia of Islam*, τ. 1, Λάιντεν και Λονδίνο, 1960, λ. «Ashura»). Στην οθωμανική περίοδο, αποτελούσε μνημόσυνο για τη σφαγή του Χουσεϊν και των οπαδών του

βακουφιού τη μητέρα του και καθόρισε την ημερήσια αποζημίωση που θα λάμβανε για τις υπηρεσίες της. Το περισσευούμενο ποσό από την ενοικίαση θα έπρεπε αφενός να δίνεται για τη συντήρηση του σπιτιού και αφετέρου να τοκίζεται προς όφελος του βακουφιού από τον μουτεβελή. Μετά τον θάνατο της μητέρας του, διαχειριστής οριζόταν ο εκάστοτε σείχης του τεκέ του Ελχάτζ Αχμέτ Μπαμπά, ενώ δηλωνόταν πως το σπίτι δεν επιτρεπόταν να πουληθεί. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο σε ό,τι αφορά την επιρροή που ασκούσαν στη συμπεριφορά του δερβίση οι θρησκευτικές αντιλήψεις του, είναι πως καθιστά σαφές πως το σπίτι επιτρεπόταν να νοικιάζεται μόνο σε μουσουλμάνους και όχι σε απίστους. Θεωρούσε πιθανότατα πως τα χρήματα για έναν ιερό μουσουλμανικό σκοπό δεν μπορούσαν να προέρχονται από μη μουσουλμάνους.

Οι τέσσερις βακουφικές πράξεις που εξετάστηκαν εδώ, αποτελούν ελάχιστο δείγμα των πράξεων που είναι στη διάθεση των ερευνητών στη Βικελαία Βιβλιοθήκη. Αυτό το αναξιοποίητο πρωτογενές υλικό μάς δίνει καταρχάς μια πληθώρα πληροφοριών σχετικά με τους μουσουλμάνους, τους μουσουλμανικούς θεσμούς και την τοπογραφία του Ηρακλείου, αλλά και σχετικά με την οικονομία, τις πηγές πλούτου και επιμέρους ζητήματα, όπως τον οικονομικό έλεγχο που ασκούσε ο αστικός πληθυσμός στην ενδοχώρα. Στο ίδιο πλαίσιο, μια συστηματική μελέτη των βακουφικών κωδίκων θα επέτρεπε την εξαγωγή συμπερασμάτων για την οικονομική στρατηγική των τεκέδων και των άλλων ιερών ιδρυμάτων, αλλά και για τον τρόπο διασφάλισης και μεταβίβασης της οικογενειακής περιουσίας μέσα από τον θεσμό του βακουφιού και το αξίωμα του μουτεβελή.

Ένα δεύτερο σημαντικό στοιχείο είναι πως μπορούμε να προσεγγίσουμε τη θρησκευτικότητα του μουσουλμανικού πληθυσμού του Ηρα-

από τις δυνάμεις των Ομευαδών στη μάχη της Κερκελέ το 680 μ.Χ. Εκείνη τη μέρα οι τεκέδες ετοίμαζαν σε καζάνια κολλυβόζουμο με σιτάρι, σταφίδες, κουκουνάρι, ζάχαρη και άλλα υλικά (αναφέρεται πως περιείχε δώδεκα είδη ξηρών καρπών προς τιμή των δώδεκα μιάμηδων των σιτών) και το διένεμαν. Σύμφωνα με την παράδοση, τέτοια σούπα πρωτοέβρασε ο Νάω όταν η κιβωτός προσάραξε σε ξηρά. Παρά τον σιτικό τόνο της επετείου, το έθιμο τηρούνταν και από τους υψηλούς κύκλους και το παλάτι, τουλάχιστον κατά την ύστερη οθωμανική περίοδο (Pakalm, *Tarih Dayimleri* ..., ό.π., τ. 1, Κωνσταντινούπολη, 1946, λ. «Åsûra Testisi»). Για την τελετή παρασκευής του κολλυβόζουμου από τους μπεκτασήδες και τους μεβλεβήδες δερβίσηδες, βλ. A. Algar, «Food in the Life of the Tekke» στο *The Dervish Lodge*, ό.π., 300-301.

κλείου, η οποία είναι σε κάποιο βαθμό συγγενής με εκείνη του χριστιανικού πληθυσμού, όπως είναι αναμενόμενο λόγω της μακράς συνύπαρξης. Το πιθανότερο είναι πως, αν όχι όλοι, οι περισσότεροι δωρητές προέβαιναν σε αφιερώσεις παρακινούμενοι από θρησκευτικά κίνητρα παρόμοια με τα χριστιανικά: τη σωτηρία των ψυχών τους και τη συγχώρεση των νεκρών τους. Από κει και πέρα όμως δεν ήταν ίδιες όλες οι αφιερώσεις. Κάποιοι αφιερωτές είχαν σαφέστερη συνείδηση των οικονομικών και νομικών παραμέτρων και συνεπειών μιας αφιέρωσης απ' ό,τι άλλοι. Στα παραδείγματα που παραθέσαμε, ο προφανώς ευκατάστατος πρώτος δερβίσης χειρίστηκε την αφιέρωση με οικονομικό πνεύμα και εκμεταλλεύτηκε το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο για να διασφαλίσει ένα δυναμικά αξιόλογο πάγιο εισόδημα στον εαυτό και τους απογόνους του με τους όρους που έθεσε. Πρέπει να επισημανθεί μάλιστα σε αυτό το σημείο πως διασφάλισε περαιτέρω το εισόδημα του βακουφιού ορίζοντας πως η εκμίσθωση των ελαιώνων θα γινόταν με το σύστημα της κανονικής ενοικίασης (icare-i vahide) και όχι με το σύστημα του «διπλού ενοικίου» (icareteyn), το οποίο μακροπρόθεσμα απέβαινε εις βάρος του βακουφιού, αφού ο μισθωτής κατέβαλλε υψηλή προκαταβολή ίση γενικά με το μισό της αξίας της ενοικιαζόμενης περιουσίας, αλλά κατόπιν πολύ χαμηλό ενοίκιο, το οποίο παρέμενε σταθερό όσα χρόνια κι αν διαρκούσε η μίσθωση, η οποία μπορούσε να είναι νομίμως πολυετής.²⁸

Οι άλλες δύο αφιερώσεις φαίνονται να δίνουν λιγότερη έμφαση στο στοιχείο της προσωπικής και οικογενειακής οικονομικής ωφέλειας. Ωστόσο, υπάρχει και σε αυτές διαβάθμιση.²⁹ Ο σείχης του τεκέ έδειξε να έχει και εκείνος επίγνωση των οικονομικών παραμέτρων της αφιέρωσης, καθώς φρόντισε αφενός να προσδιορίσει πως το σπίτι θα ενοικιαζόταν με κανονική ενοικίαση και αφετέρου να καθορίσει πως τα έσοδα θα τοκίζονταν για τις ανάγκες του βακουφιού (σημειωτέον πως ο τοκισμός ήταν μια πράξη αντίθετη προς το γράμμα του ιερού νόμου, παρ' ό,τι ήταν μια ευρέως διαδεδομένη πρακτική στην Οθωμανική Αυτοκρα-

²⁸ Βλ. Yediyildiz, ό.π., 103, 135-144· Barnes, ό.π., 50-55.

²⁹ Η απουσία άμεσων απογόνων δεν αποτελεί επαρκή λόγο για να μη μείνει ο έλεγχος του περιουσιακού στοιχείου στα χέρια της οικογένειας, αφού συγγενείς άλλων βαθμών μπορούσαν επίσης να τοποθετηθούν διαχειριστές και δικαιούχοι. Πρέπει να σημειώσουμε βεβαίως πως αν ο σείχης είχε γιους, μπορούσε να αναμένει πως θα τον διαδέχονταν στον τεκέ και επομένως και στη διαχείριση του βακουφιού.

τορία).³⁰ Προνόησε επιπλέον να διασφαλίσει ένα εισόδημα στη μητέρα του μέσω της αποζημίωσής της ως διαχειρίστριας του βακουφιού. Εδώ ακριβώς βρίσκεται και η διαφορά μεταξύ αυτής και της προηγούμενης δωρεάς. Στην περίπτωση του Μεχμέτ Αγά, εκείνο που προσδιορίζεται με σαφήνεια είναι το τι δικαιούται να λάβει ο τεκές· εκείνο που φαίνεται να προέχει –και στο οποίο δίνεται έμφαση στις σχετικές πράξεις– είναι το συμφέρον της οικογένειας, αφού όλο το πλεονάζον εισόδημα, όσο και αν είναι αυτό, κατευθύνεται προς τον μουτεβελή, που καθορίζεται ρητά πως μπορεί να το διαχειρίζεται ελεύθερα. Αντιθέτως, στην περίπτωση του σείχη, ο μουτεβελής φαίνεται να ευνοείται λιγότερο: προσδιορίζεται μεν σαφώς το τι λαμβάνει ο τεκές, αλλά ορίζεται επακριβώς και το ποσό που δικαιούται να εισπράττει ο μουτεβελής· το πλεονάζον εισόδημα διοχετεύεται αυτή τη φορά στο βακούφι.

Από την άλλη, για τη Ζεϊνέπ φαίνεται πως εκείνο που προείχε ήταν η ικανοποίηση των επιταγών της θρησκείας, αφού οι όροι που τίθενται σχετικά με τη διαχείριση του πιθανώς σημαντικού περισσεύματος των εσόδων του βακουφιού είναι εξαιρετικά λακωνικοί. Η μελέτη πολλών περισσότερων πράξεων θα μας επιτρέψει αφενός να καθορίσουμε το προφίλ των αφιερωτών και να εξετάσουμε το εύρος των κινήτρων τους και αφετέρου να διερευνήσουμε τη λειτουργία των δερβισικών ταγμάτων και των τεκέδων όχι μόνο ως θρησκευτικών ιδρυμάτων, αλλά πρωτίστως ως πόλων κοινωνικής συνοχής και ως αποδεκτών σημαντικών περιουσιακών στοιχείων.

ΑΝΤΩΝΙΑ ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ

ΝΕΑ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΓΙΑ ΤΟ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΚΡΗΤΗΣ
ΓΕΡΑΣΙΜΟ ΠΑΡΔΑΛΗ († 23/24 ΙΟΥΝΙΟΥ 1821)

Ο μητροπολίτης Κρήτης Γεράσιμος Δ΄ Παρδάλης έδρασε μέσα στις δύο πρώτες κρίσιμες δεκαετίες του 19ου αιώνα (1800-1821) και έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην εκκλησιαστική και πολιτική πραγματικότητα της εποχής του. Για το λόγο αυτό και για την αυτοθυσία του τιμάται σήμερα ως εθνομάρτυρας και νεομάρτυρας. Οι γνώσεις μας ωστόσο για το βίο και το έργο του μητροπολίτη παραμένουν αποσπασματικές και ελλιπείς. Στόχος της μελέτης αυτής είναι η επισήμανση, παρουσίαση και σύνθεση διάσπαρτων (και μερικών άγνωστων) πληροφοριών που αφορούν κυρίως στη σταδιοδρομία¹ του μητροπολίτη έως την χειροτονία του, για να αποτελέσει έτσι μία μικρή συμβολή στην εκκλησιαστική ιστορία της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη, έργο το οποίο προετοιμάζε επί μεγάλη σειρά ετών ο αείμνηστος καθηγητής Νικόλαος Τωμαδάκης.² Στην αδιάκοπη έρευνα του ακάματου αυτού Βυζαντινολόγου και Κρητο-

¹ Συμπληρωματικές πληροφορίες βλ. στο άρθρο: Α. Γιαννούλη, Ο μητροπολίτης Κρήτης Γεράσιμος Παρδάλης († 23 Ιουνίου 1821). Πληροφορίες για το έργο του. *Νέα Χριστιανική Κρήτη* 21 (2002) (υπό εκτύπωση).

² Ν.Β. Τωμαδάκης, Ειδήσεις και έγγραφα της Εκκλησίας Κρήτης επί Τουρκοκρατίας, *ΕΕΒΣ* 10 (1933), 192-235· του ίδιου, Έλεγχος των εν Κρήτη αρχιερατευσάντων επί Τουρκοκρατίας (1645-1898), *ΕΕΒΣ* 3 (1940), 114 κ.ε.· του ίδιου, *Ιστορία της εκκλησίας Κρήτης επί Τουρκοκρατίας (1645-1898), τόμος Α΄: Αι πηγαί*, Εν Αθήναις 1974, 2· του ίδιου, Οι ορθόδοξοι προκαθήμενοι της αποστολικής Εκκλησίας της Κρήτης [(αρχι)επίσκοποι Γορτύνης, Κρήτης, και Πρόεδροι αυτής] από Τίτου του Αποστόλου μέχρι της Αλώσεως (1453), *ΕΕΒΣ* 47 (1987-1989), 1-32.

³⁰ Για το ζήτημα του τοκισμού χρημάτων στο πλαίσιο των βακουφίων, βλ. Yediyildiz, *ό.π.*, 144-149.